
ԱՐՏԱՇԵՍ ԿԱՐԻՆՅԱՆԻ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.
ՊԱՏՄԱՀՐԱՊԱՐԱԿԱՌՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍԱՐՈՒԽԱՆՅԱՆ Ն. Բ.

Հեղափոխական, քաղաքական, պետական նշանավոր գործիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, հրապարակախոս, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Արտաշես Բալասիի Կարինյանը ծնվել է 1886 թ. նոյեմբերի 24-ին Բաքվում: Նրա հայրը դարաբաղցի էր, իսկ մայրը՝ վանեցի, հայտնի գրող Վրթանես Փափագյանի քույրը:

Բաքվի ռեալական ուսումնարանն ավարտելուց հետո 1906-1910 թթ. նա բարձրագույն կրթություն է ստանում Ս. Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում:

Ա. Կարինյանի մտավոր զարգացման և քաղաքական հայացքների ձևավորման մեջ վճռորոշ դեր է կատարում կյանքի պետերբուրգյան ժամանակաշրջանը: Մայրաքաղաքի իրավաբանական ֆակուլտետի ուսանողը հեղափոխական և առաջադիմական մշակույթի միջավայրում անհրաժեշտ գիտելիքներ է ստանում ռուսական գաղափարական մտքի ժառանգությունից: Նա քաղաքական-հրապարակախոսական հոդվածներով թղթակցում էր կովկասյան մամուլին, իսկ 1911 թ. Բաքու տեղափոխվելուց հետո դառնում է Ստեփան Շահումյանի հիմնադրած «Նոր խոսք» մարքսիստական տեսական պարբերականի գլխավոր աշխատողներից մեկը՝ ստանձնելով խմբագրության գրաքննադատության բաժնի պատասխանատվությունը: «Նոր խոսքում» տպագրված՝ Կարինյանի մի շարք հոդվածներն ու գրախոսականները նրան բերում են քննադատի համբավ:

Գրականության ռեալիստական շնչի և դեմոկրատական դավանանքի առումով արժեքավոր գրաքննադատական վավերագրեր են 1914 թ. «Н. Калинин» և «М. К.» ծածկանուններով «Путь правды» թերթում լույս տեսած նրա հոդվածներն ու գրախոսականները՝ Ս. Գորկու խմբագրած պրոլետարական գրողների ժողովածուի, «Բանվորի գրադարան» հայկական մատենաշարի, Գորկու «Իտալական հեքիաթների» մասին և այլն: Այդ ամենի մեջ, անտարակույս, ամենից նշանակալիցը «Ռեալիզմի վերածնունդը» հոդվածն էր, որտեղ 1910-ական թվականների ռուս գրական շարժումը այնքան իրատեսորեն է բնութագրված, որ ժամանակի գրական գործընթացին հետևող պատմաբանները դիմում էին դրան՝ որպես մեթոդաբանական անշեղ ելակետի: Այդ հոդվածում քննադատ Կարինյանը գրում է, որ գրականության մեջ նկատվում է որոշ թեքում դեպի ռեալիզմը: Այսօր «կոպիտ

իրականությունը» նկարագրող գրողների թիվը շատ ավելի մեծ է, քան մոտիկ անցյալում: Մաքսիմ Գորկին, Ալեքսեյ Տոլստոյը, Բունինը, Սուրգուչևը և այլ գրողներ, իրենց երկերի մեջ նկարագրում են ոչ թե «հեքիաթային հեռու ժամանակները» կամ «խորհրդավոր թախիծներին», այլ իսկական ռուսական կյանքը՝ իր բոլոր արհավիրքներով և քաղքենիական առօրյայով:

Ա. Կարինյանի մինչխորհրդային տարիների գրած հոդվածներն ուշագրավ են նաև մեթոդաբանական այն առաջադրույթով, որի համաձայն, գրական երևույթները պետք է քննել իրենց ծնող ժամանակի խնդիրների համատեքստի մեջ: 1918-1920 թթ. հեղափոխական լարված կացության մեջ Ա. Կարինյանը բազմաբնույթ խնդիրներ շոշափող քաղաքական հոդվածներ է տպագրում Բաքվի «Բանվորի խոսք» և Մոսկվայի «Կոմունիստ», «Կարմիր դրոշ» և այլ պարբերականներում: Նա 1918 թ. եղել է «Բանվորների և զինվորների դեպուտատների Բաքվի սովետի տեղեկագրի» խմբագիրը, Բաքվի ժողկոմսովետի արդարադատության կոմիսարը:

Ա. Կարինյանը Բաքվի կոմունայի անկումից հետո տեղափոխվում է Մոսկվա, որտեղ ղեկավարում է Ազգությունների ժողկոմատի Հայկական գործերի կոմիսարիատի գրահրատարակչական բաժինը, խմբագրում հայերեն «Կոմունիստ» շաբաթաթերթը և «Կարմիր դրոշակ» օրաթերթը: Դրանից հետո, որպես քաղաքական կոմիսար, աշխատել է Կովկասի՝ հակախորհրդային ուժերից ազատագրված վայրերում գործող «Սովետական Կովկաս» ազդեցության գնացքում: Նա կարճ ժամանակ աշխատել է որպես Նարվա-Պետերգոֆյան կուսակցական դպրոցի վարիչ: Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաղթանակից հետո զբաղեցնում է արդարադատության ժողկոմի պաշտոնը:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի և Ժողկոմխորհի հանձնարարությամբ 1921 թ. Ա. Կարինյանը մեկնում է Թուրքիա և ԱՄՆ՝ ազգահավաքման քարոզչություն մղելու գաղութահայության շրջանում: Վերադառնալով հայրենիք՝ նա 1923-1924 թթ. զբաղեցրել է հանրապետության Կենտրոնական նախագահի տեղակալի, իսկ 1924-1928-ին՝ նախագահի պաշտոնները: 1929-1930 թթ. Թիֆլիսում խմբագրում է «Անդրկովկասի ժողովրդական տնտեսություն» ամսագիրը, 1930 թ. «Նոր ուղի» հանդեսը:

Ա. Կարինյանը 1931-1933 թթ. ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի պատմության ինստիտուտի դիրեկտորի տեղակալն էր, իսկ 1933-1934 թթ.՝ Խորհրդային Հայաստանի լուսավորության ժողովրդական կոմիսարի տեղակալը:

1920-1930-ական թթ. հրատարակվեցին Ա. Կարինյանի հրապարակախոսական մի շարք աշխատությունները, որոնցում քննադատության է ենթարկված ՀՅԴ-ի և ազգային մյուս կուսակցությունների գործունեությունը: Այդ աշխատությունները

կարևոր են ոչ հեռավոր անցյալի հասարակական-քաղաքական և գաղափարախոսական շատ խնդիրներ լուսաբանելու համար:

«Բմպերիալիստական պատերազմը և Հայաստանը» գրքում ցույց տալով, որ մեծ տերությունները մարտի են ելել աշխարհի վերաբաժանման համար, միաժամանակ չի անտեսում «կովկասահայ բուրժուազիայի և դաշնակցության խաղացած դերը, որը աղետաբեր եղավ հայ ժողովրդի համար»: Ըստ Ա. Կարինյանի, «Դաշնակցությունը իր գործունեությամբ ծառայել է կովկասահայ բուրժուազիայի, ռուսական ցարիզմի շահերին»²: Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ցարիզմի թելադրանքով կազմակերպված հայկական կամավորական շարժումը, հեղինակի կարծիքով, դրա լավագույն ապացույցն է: Ա. Կարինյանը պնդում է, որ արևմտահայությունը դեմ էր կամավորական շարժմանը, բայց դաշնակցության ղեկավարությունը լսել չէր ուզում այդ մասին:

Բմպերիալիստական տերությունների վրա հույս դրած Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը մեղադրելով 1920 թ. աշնանը հայ-թուրքական պատերազմը հրահրելու մեջ՝ Կարինյանը ջանում է լուսաբանել Խորհրդային Ռուսաստանի խաղաղասիրական առաջարկները կտրականապես մերժելու և ղեկսեմերերի 2-ին Թուրքիայի հետ անօրինական պայմանագիր կնքելու քաղաքական դրդապատճառները. «Նա հնարավորություն ուներ չստորագրել այդ պայմանագիրը, քանի որ դաշնակցական կառավարությունը իրավագոր կառավարություն չէր այլևս, քանի որ այդ ժամանակ Հայաստանում ստեղծվել էր նոր, խորհրդային կառավարություն ...և եթե նա, չնայած դրան ստորագրում էր Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը, անշուշտ, նա անում էր այդ՝ ղեկավարվելով այն հույսով, որ կարող կլինի Թուրքիայի օգնությամբ նորից գրավել քաղաքական իշխանությունը»³:

«Բմպերիալիստական պատերազմը և Հայաստանը» գիրքը քննադատության ենթարկվեց արտասահմանյան դաշնակցական մամուլում: Հայաստանի Հանրապետության վերջին վարչապետ Սիմոն Վրացյանը «Հայրենիք» ամսագրում հանդես եկավ Դաշնակցության գործունեության արդարացումով՝ ժխտելով Կարինյանի գրքում առաջադրված մեղադրանքները: Ի պատասխան դրա, Կարինյանը հրատարակեց «Դաշնակցությունը փաստերի դեմ» աշխատությունը, որի մեջ հեղինակը փորձում էր փաստերով հերքել Վրացյանին⁴:

¹ Կարինյան Ա., Բմպերիալիստական պատերազմը և Հայաստանը, Ե., 1924, էջ 7:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 37:

⁴ Կարինյան Ա., Դաշնակցությունը փաստերի դեմ, Թիֆլիս, 1926, էջ 43-44:

Առաջին գլխում Ա. Կարինյանը ցույց է տալիս դաշնակցական կառավարության դիվանագիտական նենգամտությունը Խորհրդային Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Բ. Լեզրանի հետ 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին պայմանագիր կնքելիս. «Մեկ ձեռքով ստորագրելով պայմանագիր Լեզրանի հետ, մի քանի ժամ հետո մյուս ձեռքով ստորագրելով Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը, մեռնող դաշնակցությունը ցանկանում էր վերջին հարվածը տալ հեղափոխությանը, ծանր դրության մեջ դնել նոր կառավարությանը, «հավատարիմ մնալ մինչև վերջ իմպերիալիստներին և վերջին հենակետ ևս ունենալ գալիք ավանտյուրայի համար»⁵:

Հայկական ազգայնականության դեմ էր ուղղված «Նացիոնալիզմի նոր դիրքերը» գրքույկը, որտեղ Ա. Կարինյանը վերլուծում է սոցիալ-քաղաքական այն պատճառները, որոնք ծնել են հայկական սմենավեխականությունը, փորձում բացահայտել այդ նոր գաղափարախոսության էությունը: Այն ռուսական բուրժուական մտավորականության (գլխավորապես վտարանդի) հասարակական-քաղաքական հոսանք էր XX դ. 20-ական թվականներին, որն արտահայտում էր նոր նեպական բուրժուազիայի գաղափարները: «Սմենավեխականություն» տերմինն առաջացել է «Смена вех» ժողովածուի անվանումից, որ հրատարակել են մի խումբ կադետ և օկտյաբրիստ գործիչներ (Ն. Ուստրյալով, Յու. Կլյուչնիկով, Ս. Լուկյանով և ուրիշներ) 1921 թ., Պրագայում:

Սմենավեխականության գաղափարախոսները լիահույս էին, որ նեպ-ի (նոր տնտեսական քաղաքականություն) պայմաններում խորհրդային իշխանությունը կվերասերվի: Մինչդեռ ինչպես Խորհրդային Միությունում, այնպես էլ նրա մաս կազմող Խորհրդային Հայաստանում սոցիալիզմի հաղթանակը սմենավեխականությանը զրկեց սոցիալական հենարանից:

Գրքույկի առաջաբանում հեղինակը գրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդային իշխանությունն հաստատվելուց հետո, պատսպարված արտասահմանում և միացած միջազգային ռեակցիայի ուրիշ զանգվածների հետ, Դաշնակցությունը նոր զենքեր է կռում և նոր մեթոդներ մշակում իր ցրված ուժերի ամփոփման և հակահեղափոխական նոր արշավանքների կազմակերպման համար: Նա աշխատում է «բարեկամներ» և «հետևորդներ» գտնել և Խորհրդային Միության սահմաններում օգտագործել սոցիալիստական շինարարության ընթացքում առաջացող բարդությունները՝ հենվելով գյուղական բուրժուազիայի և քաղաքներում հավաքված նախկին ունևոր շերտերի ցրված բեկորների ու նեպմանների վրա, ապա իր կողմը քաշելով մանր բուրժուազիային, ձգտում է նոր հենակետեր ստեղծել հակահեղափոխական ձեռնարկությունների կազմակերպման համար: Եվ ահա այդ նպատակն ավելի մեծ հաջողությամբ իրագործելու համար նա հաճախ հանդես է

⁵ Նույն տեղում:

գալիս քողարկված դեմքով՝ «Ժամանակի ոգու» համաձայն, «բարեկարգված» ծրագրով և հայտարարություններով:

Այդ աշխատանքի ընթացքում մարտական ազգայնականության հիմնական կազմակերպությունը ձեռք է մեկնում նեպման (նեպյան) նորագույն բուրժուազիայի գաղափարախոսներին: Նա նույնիսկ օգտագործում է նրանց աշխատանքը և սմենավեխականների տեսական զինանոցից վերցրած փաստարկներով զարդարում մարտական ազգայնականության դեմքը⁶:

Ա. Կարինյանը իր գրքույկը նվիրել է այս երևույթի քննադատությանը՝ հայկական սմենավեխականության կողքին «դաշնակիզմը» դնելու դիտավորությամբ: Շատ դյուրին է նկատել, որ կա տանող մի թել, որ մարտական ազգայնականության բացահայտ ներկայացուցիչներին կապում է նեղ ազգայնականության նորագույն մունետիկներին հետ: Այնքան էլ դժվար չէ նաև տեսնել, որ Ա. Կարինյանի պատմահրապարակախոսական աշխատություններում տեղ են գտել աղաղակող, սկզբունքային քաղաքական սխալներ: Այսպես. քննադատելով դաշնակցության 1920 թ. արկածախնդրական գործունեությունը, հիացած Լենին-Աթաթուրք գործակցությունից՝ նա դիտավորյալ շրջանցում է «հեղափոխական» նոր Թուրքիայի զավթողական քաղաքականությունը: Ավելին, ըստ Կարինյանի, «դաշնակցականներն էին ագրեսիվ քաղաքականություն վարում Թուրքիայի նկատմամբ»⁷:

Նա 1920 թ. հայ-թուրքական պատերազմը սկսելու ամբողջ մեղքը բարդում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքականության վրա⁸: Դժվար չէ տեսնել, որ այստեղ Ա. Կարինյանը բացահայտ նենգափոխում է պատմությունը: Նենգափոխում է, այլապես ինչպե՞ս կարելի է շրջանցել այն փաստը, որ Հայաստանի Հանրապետության վրա հարձակման համար հող նախապատրաստելու ուղղությամբ քեմալականները հսկայական աշխատանք տարան 1920 թ. սեպտեմբերի սկզբին (1-7-ին) Բաքվում գումարված՝ Արևելքի ժողովուրդների առաջին համագումարի ժամանակ, երբ Կոմիստերնի գործկոմի քարտուղար Կարլ Ռադեկը և այլ հռետորներ ամբիոնից բազմիցս իբրև կոչ հայտարարեցին՝ ոչնչացնել «խմբերիայիստական Հայաստանը», որն իբրև կոալիցիա է ստեղծում Վրաստանի և Պարսկաստանի հետ «հեղափոխական» Թուրքիայի և Խորհրդային Ադրբեջանի վրա հարձակվելու համար⁹:

⁶ Տե՛ս Կարինյան Ա., Նացիոնալիզմի նոր դիրքերը, Մ., 1929, էջ 6-7:

⁷ Большевик Закавказья, Тифлис, 1928, N 9-10, с. 73.

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս Զոհրաբյան Էդ., 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմը և տերությունները, Ե., 1997, էջ 152:

Ա. Կարինյանը իր քարոզչական պատմահրապարակախոսությամբ հաճախ է հայտնվել ծայրահեղությունների մեջ՝ միակողմանիորեն ներկայացնելով արևմտահայության կացությունը: Նա ջանում է հիմնավորել այն միտքը, թե արևմտահայերը, իբր, ավելի լավ սոցիալ-տնտեսական կացությունում են ապրել, քան արևելահայերը, և որ, իբր, հայ ազգայնական պատմագրությունը միտումնավոր կերպով է արևմտահայերի տնտեսական վիճակը առավել մռայլ ներկայացրել¹⁰: Չժխտելով ցարական տիրապետության տակ ապրող հայերի ծանր վիճակը՝ չի կարելի, սակայն, պնդել, որ ավելի լավ է եղել արևմտահայության դրությունը Թուրքիայում: Տակավին 1860-ական թվականներին Պետրոպոլիսյան ամրոցում գրած «Ազգային թշվառություն» հոդվածում Մ. Նալբանդյանն այսպես է ներկայացրել արևմտահայերի ծանր վիճակը. «Մենք սարսափում ենք, երբ աչք ենք ձգում այն անշքացած, անապատացած աշխարհի վրա, ուր երբեմն փողփողում էր Արշակունյաց հաղթակիր դրոշակը, ուր այժմ մեր խեղճ, անտեր ու անօգնական ժողովուրդը միլիոնավոր բազմությամբ թշվառության, հարստահարության և հուսահատության մինչև հնարավոր ծայրն առած, փոխանակ արտասուքի, արյուն է քամում աչքերից, երբ լաց է լինում»¹¹: Մ. Նալբանդյանը արևմտահայերի ծանր կացության մասին է խոսում նաև «Պոլսահայ լուսավորչական համայնքը» զեկուցագրի մեջ¹²:

Ա. Կարինյանը բոլշևիկյան ռազմավարության և մարտավարության մեկնակետերից է գնահատում ՀՅԴ-ի ամբողջ գործունեությունը՝ վերջինիս սոցիալական էության և քաղաքական գործունեության մեջ չտեսնելով ոչ մի փոփոխություն:

Ընդհանուր առմամբ, հայ քաղաքական կուսակցությունների ձևավորման, նրանց հետագա գործունեության մասին շատ հեղինակներ են գրել 1920-ական թվականներին: Եվ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ինչպես հայ քաղաքական մյուս կուսակցությունների, այնպես էլ հատկապես հայ իրականության մեջ ամենաազդեցիկ կուսակցության՝ Դաշնակցության մասին եղել են հակասական, սկզբունքորեն իրարամերժ կարծիքներ: Հայտնի է, որ 1920-ական թթ. սկզբունքային սուր բանավեճ սկսվեց Դաշնակցության սոցիալական էության գնահատման հարցում: Աշ. Հովհաննիսյանն իր մի շարք աշխատություններում [«Դաշնակցության իդեոլոգիայի ընթացիկ կուրսը» (Նորք, գիրք երկրորդ, 1923), «Դաշնակցության

¹⁰ Տե՛ս Կարինյան Ա., Հին Թուրքիան և թուրքահայությունը (Նորք, հանդես, գիրք առաջին և երկրորդ, 1926): Այդ մասին տե՛ս նաև Նույնի՝ Հայ հասարակական հոսանքների բնութագրության շուրջ (Большевик Закавказья, 1928, N 2, с. 52-53):

¹¹ Նալբանդյան Մ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 3, Ե., 1982, էջ 103:

¹² Նույն տեղում, հ. 2, Ե., 1980, էջ 346-348:

սոցիալական ծագումը» (Նորք, գիրք առաջին, 1927), «Դաշնակցության առիթով», Մ., 1929] պնդում էր, որ Դաշնակցությունը մանր բուրժուական կուսակցություն է:

Աշ. Հովհաննիսյանի այդ տեսակետի դեմ հանդես եկան Ա. Կարինյանը, Հ. Ազատյանը, Հ. Եկավյանը, Թ. Մանդալյանը, Գ. Վանանդեցին, Գ. Աբովը և ուրիշներ՝ պնդելով, որ Դաշնակցությունը հայ խոշոր բուրժուազիայի մարտական կուսակցությունն է եղել: Ավելին, 1930-ական թթ. սկզբներին հայ երիտասարդ պատմաբան Մկրտիչ Ներսիսյանը Դաշնակցությանը բնութագրեց որպես ֆաշիստական կուսակցություն: «Դաշնակցությունը որպես հայ բուրժուազիայի ֆաշիստական կուսակցություն, - գրել է նա, - իր իսկական դեմքով և էությամբ հանդես է եկել ու գործել իր գոյության գրեթե քառասունամյա ողջ պատմության շրջանում, սկսած դեռևս իր՝ որպես կուսակցություն, կազմակերպման առաջին իսկ օրերից»¹³: Հանուն ճշմարտության պետք է նշել, որ Մ. Ներսիսյանն առաջինը չէ, որ այդպես է կոչել Դաշնակցությանը. նա հիմք է ընդունել Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի 1928 թ. նոյեմբերյան պլենումի բանաձևը, որի մեջ ասված է հետևյալը. «Դաշնակցությունը եղել է և է հայ բուրժուազիայի իդաերի ու ձգտումների արտահայտիչն ու մարտական կուսակցությունը: Նա կատարել է և կատարում է համաշխարհային իմպերիալիզմին սպասավորելու ամենաստոր պաշտոնը: Դաշնակիզմը բուրժուական ազգայնական-շովինիստական-հակահեղափոխական իդեոլոգիան է: Նա հայ իրականության ֆաշիզմն է»¹⁴: Ինչպես տեսնում ենք, բանաձևում չի ասվում, թե Դաշնակցությունը ֆաշիստական կուսակցություն է եղել իր սկզբնավորման օրից, այսինքն՝ 1890 թվականից: Ապագա ակադեմիկոսը չգիտեր, որ ֆաշիստական առաջին կազմակերպությունները ստեղծվել են 1919 թ. Իտալիայում: Մի թե կարելի է 1890 թ. կյանքի թելադրանքով ստեղծված և իրեն հայ ժողովրդի պայքարին նվիրած կուսակցությանը ֆաշիստական անվանել: Չէ՞ որ դա բացարձակ անհեթեթություն է:

«Դաշնակցության սոցիալական ծագումը» աշխատության մեջ Աշ. Հովհաննիսյանը փորձել է հիմնավորել այդ կուսակցության առաջացման սոցիալ-պատմական նախադրյալները: Իր առաջադիր նպատակին հասնելու համար նա հանգամանորեն վերլուծում է Անդրկովկասի սոցիալ-տնտեսական կյանքը XIX դ. երկրորդ կեսին և տալիս ժամանակի հայ հասարակական-քաղաքական շարժումների բնութագիրը: Աշ. Հովհաննիսյանը Դաշնակցությանը չի դիտում քարացած վիճակում, ընդունում է նրա էվոյուցիան, վերասերումը՝ հատկապես 1905 թ.

¹³ Ներսիսյան Մ., Դաշնակցական «դրախտավայրը կամ սովի ու մահվան աշխարհը», Ե., 1932, էջ 1:

¹⁴ Խանջյան Ա., Մեր իդեոլոգիական պայքարի հիմնական խնդիրները, Ե., 1933, էջ 23:

հեղափոխության ընթացքում և հեղափոխությունից հետո: Սակայն այդ աշխատության մեջ Աշ. Հովհաննիսյանը թույլ է տվել մի անճշտություն՝ թե, իբր, դաշնակցությունն իր գաղափարախոսությամբ դասակարգային չէր: «Որպես դասակարգային կուսակցություն, - գրում է նա, - կովկասահայ մանր բուրժուազիայի արտահայտիչը լինելով՝ Դաշնակցությունը դասակարգային չէր իր իդեոլոգիայով: Նրա իդեոլոգիան ձևավորվեց որպես ապադասակարգային նացիոնալիզմ»¹⁵:

Անվիճելի է, որ եթե ընդունում ենք հասարակության դասակարգային բնույթը, ապա նաև այն, որ դասակարգային հասարակության մեջ ամեն մի գաղափարախոսություն միայն դասակարգային կարող է լինել, հետևաբար, դասակարգային էր նաև Դաշնակցության գաղափարախոսությունը, որը հայ բուրժուազիայի գաղափարախոսության դրսևորումներից մեկն էր:

Այս խնդրում բոլորովին այլ ծայրահեղության մեջ է ընկնում Ա. Կարինյանը: Նա Դաշնակցության սոցիալական կացության և գործունեության մեջ չի տեսնում ոչ մի էվոլյուցիա: Հատկապես ցանկանում ենք շեշտել, որ նա, ինչպես 1920-ական թթ. այլ հեղինակներ, նույնացրել է ազգայնականությունը և ազգային հասկացությունները, հավասարապես դատապարտել թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը: Էլ չենք խոսում այն մասին, որ հաճախ այդպիսին է որակվել նաև հայրենասիրությունը: 1905 թ. հեղափոխական շարժումների պատմությանն է նվիրված Ա. Կարինյանի «Հեղափոխական և ազգային շարժումներն Անդրկովկասում» (Մ., 1929) աշխատությունը, որի մեջ տալով Անդրկովկասի տնտեսական կյանքի ընդհանուր պատկերը, նա կանգ է առել Վրաստանի գյուղացիական շարժումների և Բաքվի բանվորական գործադուլի վրա:

Անդրկովկասի հեղափոխական շարժումները Կարինյանը դիտում է համառուսաստանյան հեղափոխության հետ սերտ առնչության մեջ, ցույց է տալիս այդ շարժումների վրա ռուսական հեղափոխության վիթխարի ազդեցությունը: Աշխատության մեջ լայնորեն լուսաբանված է 1905-1906 թթ. հայ-ադրբեջանական ընդհարումների սոցիալ-քաղաքական էությունը, ցույց է տրված ինչպես այդ ընդհարումների, այնպես էլ կովկասյան մենշևիկների ու շենդրիկովականների բացասական դերը Անդրկովկասի հեղափոխական շարժումների մեջ: Ի դեպ, շենդրիկովականների կազմակերպությունը ստեղծել է Լ. Շենդրիկովը 1904 թ., այն գոյատևել է մինչև 1906 թ.: Կազմակերպությունը քարոզել է «էկոնոմիզմ» և խոչընդոտել բանվորության քաղաքական ելույթները: Ա. Կարինյանի այս աշխատության էական թերությունն այն է, որ նրանում ոչ մի խոսք չի ասվում Հայաստանի հեղափոխական շարժումների մասին: Չ՞է որ 1920-ական թթ. սկզբից մեծ ուշադրություն է դարձվել Հայաստանի հեղափոխական շարժումների

¹⁵ Նորք, գիրք առաջին, 1927, էջ 169:

դրվագներից մեկի՝ Մայիսյան ապստամբության պատմության լուսաբանման հարցին: Այս ուղղությամբ առաջին լուրջ փորձը կատարել է Աշ. Հովհաննիսյանը: Նրա «Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոկտեմբերը» (Նորք, գիրք երկրորդ, 1923) աշխատության մեջ համառոտակի շարադրված են Մայիսյան ապստամբության ընթացքը և պարտության պատճառները:

Մայիսյան ապստամբության պատմությանն անդրադարձել է նաև Ա. Կարինյանը իր մի շարք աշխատություններում, իսկ ավելի հանգամանորեն՝ «Հայ ազգայնականների ուղին», գրքում, որտեղ նա արդարացիորեն քննադատում է Շ. Ամիրխանյանի այն սխալ կարծիքը, թե Հայաստանում հեղափոխական շարժիչ ուժը միայն գյուղացիությունն էր, դրա համար էլ, իբր, ապստամբության պարտությունն անխուսափելի էր: Սակայն Կարինյանը, մի կողմից, գրում է, որ Մայիսյան ապստամբությունը մի քանի «չար» և «միակողմանի» կոմունիստների քմահաճույքների արդյունքը չէր, այլ ժողովրդական մի շարժում, մյուս կողմից՝ այն համարում է «տարերային», «անակնկալ», «բնագդական մի ճիչ» և այլն:

Ապստամբության ծագման, ընթացքի և պարտության ողջ գործընթացը վերլուծելու և գնահատելու փոխարեն, Կարինյանը բավարարվում է լոկ դեկավարության գոյության ժխտումով: «Ապստամբության օրերին, - գրել է նա, - մասսաները պտտվել են և շարժվել ինքնաբերաբար: Կոմունիստական կուսակցությունը, անսպասելի դեպքերից շժմած, չի կարողացել տալ մասսաներին հասկանալի լոզունգներ»¹⁶:

Ա. Կարինյանը միանգամայն անտեսում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ այն համալիր հանգամանքները, որոնց պատճառով պետք է պարտության մատնվեր ապստամբությունը: Գաղտնիք չէ, որ Ադրբեջանի Հանրապետությունը 1920 թ. ապրիլի 28-ին խորհրդայնացվեց միմիայն Խորհրդային Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակի ներխուժման շնորհիվ՝ առանց ադրբեջանական ապստամբական որևէ կրակոցի: Այդ դեպքում ցանկանում ենք հարցնել՝ 1920 թ. Մայիսյան ապստամբության ժամանակ որտե՞ղ էր Խորհրդային Ռուսաստանի Կարմիր բանակը, ինչո՞ւ օգնության չեկավ «իմպերիալիստական Հայաստանից» փրկելու հայ ժողովրդին: Այստեղ Ա. Կարինյանը, տարաբախտաբար, ուղիղ չի նայում պատմական ճշմարտության աչքերին: Նա աչք է փակում այն իրողության առջև, որ 1920 թ. ապրիլին արդեն մեկնարկել էին Խորհրդային Ռուսաստանի և «հեղափոխական» Թուրքիայի բանակցությունները, որոնցում ծրագրվում էր ոչ թե Հայաստանի Հանրապետության արագացված խորհրդայնացում, այլ

¹⁶ Կարինյան Ա., Հայ ազգայնականների ուղին, Մ., 1926, էջ 91:

«իմպերիալիստական Հայաստանի» ոչնչացում, տարածքների կրճատում հոգուտ Թուրքիայի և նոր միայն խորհրդայնացում: Ծրագիր, որ կյանքի կոչվեց անշեղ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմում Կովկասյան ճակատի ռուսական բանակում զինվորական ծառայություն կատարող բյուրավոր հայերի և նույն բանակի հաղթանակին նպաստող հայ կամավորական ջոկատների օգնությամբ Արևմտյան Հայաստանի ազատագրված տարածքները «հեղափոխական» նոր Թուրքիային հանձնելուց հետո քարտեզի վրա լոկ ռուսական ոտնահետքը մնաց, այսինքն, Խորհրդային Ռուսաստանի «բարի կամեցողությամբ» ստեղծվեց 29 հազար քառ. կիլոմետր տարածք ընդգրկող Խորհրդային Հայաստան «անկլավը»:

Ամփոփենք: Ա. Կարինյանի՝ որպես 1920-1930-ական թվականների հասարակական-քաղաքական և պետական գործչի պատմահրապարակախոսական հրապարակումները ինչ-որ չափով նպաստեցին խորհրդահայ պատմագիտության կայացմանը, սակայն քանի որ դրանք մեծ մասամբ կրում էին կոնյունկտուրային բնույթ, ուստի կարևոր նշանակություն ունեցող շատ եղելությունների կողքով անցնում էին պոզիտիվ պրագմատիկի բացահայտ տիրահաճությամբ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում հայ կամավորական շարժման, հայ ազգային կուսակցությունների, խորհրդային պետական քաղաքականության և բազում այլ հարցերում նա երևան բերեց ծայրահեղ խոտոր դիրքորոշումներ՝ բացորոշ ենթարկվելով գոեհիկ սոցիոլոգիզմի թելադրանքին:

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА АРТАШЕСА КАРИНЯНА 1920-1930-Х ГГ.

САРУХАНИЯН Н. Б.

Резюме

В 1920-1930-е гг. академиком А. Кариняном было издано несколько работ, посвященных вопросам общественно-политической жизни Армении. В целом его труды способствовали становлению советской армянской историографии, однако целый ряд событий, имеющих важное значение, остались вне поля его исследования. В частности, Арташес Каринян обходит стороной то обстоятельство, что кемалистская Турция приложила немало усилий по подготовке почвы для нападения на Республику Армения – и в сентябре 1920 г. в Баку, и во время 1-го съезда народов Востока, на котором исполнительный секретарь Коминтерна Карл Радек и другие призывали «уничтожить империалистическую Армению», якобы, вступившую в коалицию с Грузией и Персией для нападения на «революционную» Турцию и советский Азербайджан. Известно, что Азербайджан был советизирован в результате вторжения 11-й российской Красной Армии – без какой-либо освободительной борьбы со стороны азербайджанского народа. Арташес Каринян замалчивает вопрос о том, где же

была российская Красная Армия во время Майского восстания в Армении, почему она не пришла на помощь армянскому народу, чтобы спасти его от «империалистической Армении». Здесь Каринян, увы, грешит против исторической истины. Он сознательно не упоминает тот факт, что в апреле 1920 года уже начались переговоры между правительствами советской России и «революционной» Турции, согласно которым в первую очередь планировалась не ускоренная советизация Армении, а уничтожение «империалистической Армении» и урезание ее территорий в пользу Турции и лишь вслед за этим – советизация Армении.

Подобной позиции - а именно, вульгарного социологизма он придерживался и в вопросах, касающихся армянского добровольческого движения, армянских националистических партий, советской государственной политики и т. д.

ARTASHES KARINYAN'S HISTORICAL PUBLICISM IN 1920-1930s

N. SARUKHANYAN

Abstract

In 1920-30-s Artashes Katrinyan published several articles and researches which present a valuable background for studying many aspects of the Armenian socio-political life. Those publications from one point played a significant role in the formation of the Soviet-Armenian historiography, from the other – have ignored developments and processes of the significant role in the Armenian life. In particular, Artashes Karinyan ignores the huge preliminary work and ground the Kemalist Turkey prepared for attacking the Republic of Armenia in 1920: in September 1920 in Baku, as well during the 1st Congress of the Peoples of East the Executive Secretary of Comintern Karl Radek and the other speakers were proclaiming the need of “destruction of the Imperialist Armenia”, which, as the speakers were calling, was creating a coalition with Georgia and Persia for attacking “revolutionary” Turkey and Soviet Azerbaijan. That’s not a secret that Azerbaijan was Sovietized as a result of the entrance of the 11th unit of the Red Army and the Sovietization was not a result of the internal political process. Artashes Karinyan doesn’t touch upon an important question: where was the Red Army in May of 1920 during the communist revolt in Armenia, why didn’t it act in any way for rescuing the Armenians for the “Imperialist Armenia”? In this question Karinyan sins against the history. He ignores the fact that in April of 1920 Moscow had almost started negotiations with “revolutionary” Turkey which had a goal not just Sovietize but destruct Armenian state with a plan to pass parts of its territories to Turkey. This program was realized without any change. A. Karinyan brought to Armenian science quite radical, immature ideas which was a result of Karinyan’s scientific dependence on vulgar sociologism.